ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਜੁਗਤਾਂ

ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਇੱਕ ਕਾਮਲ ਮੁਰਸ਼ਦ, ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਹਰਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦਰਵੇਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਹਨ। ਉਹ ਫਰੀਦ ਜੀ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸਲਾਮੀ ਸੂਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਣ ਨਾਲ ਲੋਕ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਫਰੀਦ ਜਿਹੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਆਜਿਜ਼ੀ ਅਦੁੱਤੀ ਅਤੇ ਅਨੂਠੀ ਦਾਤ ਮਿਲੀ। ਇਲਾਹੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਅੱਜ ਵੀ ਗੂੰਜ ਕੇ ਆਕਾਸ਼-ਦਮਾਕਾਂ ਵੀ ਗੁੰਜਾਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੂੰ "ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਬਾਬਾ" ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਕੇਵਲ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਪਿਤਾਮਾ ਹੋਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜਾਂ ਤੇ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਲੋਕਮਾਨਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਮਨ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਵਿਆਪਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ

"ਇੱਕ ਚੇਤੰਨ, ਕਵੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਾਂਝ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨੂੰ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਦਾ ਹੈ।"

Sub./Ref.: ______________________ Serial No.

ਡਾ. ਪਰਵੀਨ ਸਿਆਮੀ ਅਹਿਮਦ ਅਨੁਸਾਰ ਢੋਲੇ ਬਾਰੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਢੋਲੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਤੱਤਗਾਥੀਏ, ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਤੇ ਮੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਵਾਂਗ ਦਰਪਣ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸਰਵਵਿਆਪਕਤਾ ਤੇ ਰਾਗ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਇੰਨੇ ਫੈਲਾਅਦੇ, ਵਿਦਵਾਨ ਉਸਦੀ ਆਤਮਿਕ ਰੰਗਤ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਜੋਗਾ ਹੈ।

=> ਨਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਮਹੀਆਣ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ =>

"ਢੋਲੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮਕਸਦ
ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਰੰਗ, ਵਰਤ ਤਰਜਮਾ
ਅਨੁਭਵ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ,
ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਹਨ।"

ਢੋਲੇ ਦੀ ਬਾਬਾ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜਨਮ ਮੌਤ ਤੇ ਇਸਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇ ਰਾਗਾਂ-ਵਿਰਾਗਾਂ, ਪੀੜਿਆਂ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਬਾਬਾ ਢੋਲੇ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣ ਤੇ ਬਾਤ ਕਹੀ ਹਨ।

=> ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਸਤਰਾਂ =>

ਬਾਬਾ ਢੋਲੇ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਸਤਰਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਸਾਰ ਸਹੂਰ ਟੁਕੜੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮੌਕਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਇਸ ਲਈ ਡਾ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ =>

"ਢੋਲੇ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਤੇ ਵਸਤੂ ਦਾ
ਇਤਨਾ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ
ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਘੱਟ ਹੀ ਦੇਖਣ,
ਦੁਰਲੱਭ ਸਰੂਰ ਹੈ।"

ਢੋਲੇ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਵੱਖ-2 ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

* ਤਾਰਿਆਂ ਸ਼ੈਲੀ => ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਸੋਚ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਢੋਲੇ ਬਾਰੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਢੋਲੇ ਸਿਆਣਾ ਤੌਰ ਤੇ ਬਾਰਵੀ ਗਾਮਾ ਦਾ ਲੋਕ ਗੀਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

⇒ **ਡਾ. ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਧੇਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ⇒**

"ਢੋਲੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਿੰਡਾਂ ਸਤਰਾਂ ਹੈ, ਪਸਾਰ ਇਸਦਾ ਸਾਂਝ ਗਾਮਾ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਹੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਤਵ ਉੱਪਰ ਢੁਕਵੀਂ ਸਾਰਥੀ ਢਾਂਚਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹੀ ਹੈ।"

ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਧੇਰੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਢੋਲੇ ਬਾਰੀ ਸਾਰੀਆਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ।

⇒ **ਸਭਿਆਚਾਰ ⇒**

ਬਾਬਾ ਢੋਲੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਲਾਵਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਪਾਠਕ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਇਸਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਬਸਾਂਝੀ ਵਿਰਾਸਤ' ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਢੋਲੇ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਕਈ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ⇒

"ਸਾਂਝ ਪ੍ਰਕਰਮਤਾ, ਏਕਤਾ, ਵਡਿਆਈ, ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ, ਸਤਿਕਾਰ, ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ, ਅਪਣਾਪਨ, ਨਸੀਬ, ਸੱਚ ਝੂਠ, ਪੀਰ, ਧਰਮ, ਸਬਰ, 'ਵਿਸ਼ਵਾਸ', ਮੋਹ, ਦੇਸ਼ ਆਦਿ ਇਸਦੇ 'ਵਿਸ਼ਾ' ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਹਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

⇒ ਢੋਲਿਆ ਧਾਰੇ ਦਾ ਤੇਰਾ ------

ਜੇ ਸਿਰ ਮਾਹੀ ਦਾ ਵਿਣਦੇ ------

⇒ **ਰਚਨਾਤਮਕ ਅੰਤਰਵਿਆਸ ⇒** ਢੋਲੇ ਬਾਰੀ ਦੀ

Sub. / Ref. : ______________________ Serial No.

ਅਜੋਕੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਤ ਹੈ, ਕਵੀ ਦੀ ਆਮਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਸਜਾਵਟ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਲਵਲੇ ਭਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਜਨ ਤੇ ਕਿ ਪਿੰਡ ਤੇ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਲਿਖਤ →

"ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦਾ ਕਾਵਿ ਵਿਧਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਨਵੀਂ ਤੇ ਸਾਰਥਿਕ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਵਿ ਵਿਧਾਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰਚਾ ਜਾਂਦਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਅਨੇਕ ਸੰਕਲਪ ਵਰਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਤੀਕ ਲਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੀਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ 'ਹੰਸ' ਲਿਆ ਹੈ, ਬਗਲਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿਖਾਵੇ ਦਾ ਹੈ, ਹੰਸ ਸੁੱਚਤਾ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਫਰੀਦ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵੀ। ਸੂਫ਼ੀਵਾਦ, ਦਰਸ਼ਨਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਵਰਤੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਰ ਤੇ ਨਾਰੀ, ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ, ਬਗਲਿਆਂ, ਹੰਸਾਂ ਤੇ ਅੱਖਾਂ, ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਵਹਿੰਦੇ, ਬਨ, ਸਮੁੰਦਰ, ਪਹਾੜ, ਗਾਗਰ, ਗਲੀਆਂ, ਪੌੜੀਆਂ ਆਦਿ ਵਾਕ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਲੋਕ ਪਤਾ ਲੱਗਦੀ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਹੀਂ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੇਕ ਸੁੰਦਰ ਬਣਦੀ ਹੈ।

→ ਫਰੀਦਾ ਸ਼ੱਕਰ ਸ਼ੱਕਰ ਕਿਆ ਫੁਰਮਾਇਆ

→ ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੇ ਮੈਂਡੇ ਕਪੜੇ ਕਾਲਾ ਮੈਂਡਾ ਵੇਸ
ਗੁਨਹੀ ਭਰਿਆ ਮੈਂ ਫਿਰਾ ਲੋਕ ਕਹਿਣ ਦਰਵੇਸ।

ਬਿੰਬ ਯੋਜਨਾ → ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਚਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨੁਭੂਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿੰਬ ਬਣ ਕੇ ਰਚਨ ਕਵਿਤਾ ਕਲਾਮਈ ਹੋ ਕੇ ਗਈ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੜੀ ਸੁਚੱਜਤਾ ਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ।

* ਸੁਖਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ⇒

"ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਕਲਮ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਸਨ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਪਰਵਾਨ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਕਾਵਿ ਬਿੰਬ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਜੀਵਨ, ਮੌਤ, ਜੋਬਨ, ਡਰ, ਰੋਸ, ਤਰਕ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।"

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਸ਼ਾਇਰ ਪਹਿਲਾ ਕਵੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਛੀ, ਰੁੱਖ, ਬਾਗ, ਮੌਤ, ਪਿਆਰ, ਇਸਤਰੀ, ਗਰੀਬ-ਅਮੀਰ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜ ਕੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮੌਤ ਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਬਿੰਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ⇒

ਫ਼ਰੀਦਾ, ਦਰਿਆਵੈ ਕੰਨੈ ਬਗੁਲਾ ਬੈਠਾ ਕੇਲ ਕਰੇ,
ਕੇਲ ਕਰੇਦੇ ਹੰਝ ਨੋ ਅਚਿੰਤੇ ਬਾਜ ਪਏ।

ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਰਕ ਬਿੰਬ, ਨਾਦਪਰਕ ਬਿੰਬ, ਰਸਪਰਕ, ਗੰਧਪਰਕ, ਸਪਰਸ਼ਪਰਕ ਬਿੰਬ ਪਏ ਹਨ।

→ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਰਕ ਬਿੰਬ ⇒

ਫ਼ਰੀਦਾ ਜਿਨ ਲੋਇਣ ਜਗ ਮੋਹਿਆ ਸੇ ਲੋਇਣ ਮੈ ਡਿਠੁ
ਕਜਲ ਰੇਖ ਨਾ ਸਹਦਿਆ ਸੇ ਪੰਖੀ ਸੂਇ ਬਹਿਠੁ ॥

→ ਰਸਪਰਕ ਬਿੰਬ ⇒

ਫ਼ਰੀਦਾ ਇਕਨਾ ਆਟਾ ਅਗਲਾ ਇਕਨਾ ਨਾਹੀ ਲੋਣ।

ਜੋ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਕੇ ਡਾ. ਰਣਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਕਿ →

"ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੱਥੋਂ ਫੈਲ-2 ਰਹੱਸਮਈ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ, ਜਿਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹਰੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੋਏ ਹਨ।"

ਅਲੰਕਾਰ → ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਨੂਠੀ ਖ਼ਾਸੀਅਤ ਸਹਿਜ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਹਨ। ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਆਮ ਸਨ ਵਿਚੋਂ ਅਤਿਵ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਸਹਿਜ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ ਅਨੁਸਾਰ →

"ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਰੂਪਕ ਉਪਮਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਲੰਕਾਰ ਅਸਲੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।"

ਉਪਮਾ ਅਲੰਕਾਰ ⇒ ਫ਼ਰੀਦਾ ਮਉਤੈ ਦਾ ਬੰਨਾ ਏਵੈ
ਦਿਸੈ ਜਿਉ ਦਰੀਆਵੈ ਢਾਹਾ

⇒ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਲੋੜੀਐ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜੀਰਾਂਦਿ।

ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ → ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਕ ਸੰਬੰਧ, ਰੂਪ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਿੰਦ ਵਹੁਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਤ ਰੂਪ ਵਰ ਨੇ ਪਰਨੀ ਹੈ।

"ਜਿੰਦ ਵਹੁਟੀ ਮਰਣ ਵਰ ਲੈ ਜਾਸੀ ਪਰਣਾਇ।"

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ, ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ, ਅਤਿਕਥਨੀ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ =>

" ਵਿਹੜਾ- ਵਿਹੜਾ ਆਖੀਐ
ਵਿਹੜਾ ਤੂੰ ਮੁਕਤਾਨ ।

ਰਸ =>

ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਰਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਕਰੁਣਾ ਰਸ, ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ, ਕਰੁਣਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਲਾ ਦੀ ਸੋਭਾ ਤਾਂ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਵੀ ਉੱਤਮ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਿਆਨਕ ਰਸ =>

ਫਰੀਦਾ ਜਿਨ੍ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਸਿਮਰਤ ਕੀਤੀ ਨ ਸਹਿ ਆਇ
ਫਰੀਦਾ ਕਿਨ੍ਹੀ ਪਛੋਤਾਵੀ ਘੜਾ ਨਾ ਆਪਿ ਸੁਣਾਇ ।

ਕਰੁਣਾ ਰਸ =>

ਤਨੁ ਤਪੈ ਤਨੂਰ ਜਿਉ ਬਾਲਣੁ ਹਡ ਬਲੰਨਿ ॥

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਰਸ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਖੇਪਤਾ, ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ =>

ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੰਖੇਪ ਅਤੇ ਸਰਲ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿ ਉਹ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਰੂਪ ਪੱਖ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਆਮ ਲੋਕ ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ ਅਖਾਣਾਂ ਵਾਂਗ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਧਾਰਨ ਤੋਂ ਸਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਸਹਿਜ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਟਾਹਣੀ ਵਾਂਗ ਮਿੱਠੀਆਂ- ਮਿੱਠੀਆਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸੰਕੋਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ

Sub./Ref.: Serial No.

ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਜਕ ਕਵੀ ਕਿਹਾ ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਣ ਸੰਜਮਤਾ, ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਸ੍ਰ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ -

"ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੁਭਾਵੀ ਸਾਂ ਉਦਾਰਕਤਾ ਦਾ ਸਤ ਹੈ ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੰਜਮ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ।"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਜਮਤਾ ਤੇ ਇਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਫ਼ਰੀਦ ਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਰਹੱਸਵਾਦਤਾ ਜਿਹੀ ਇਹਨਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦੇਖੁ ਫਰੀਦਾ ਜੁ ਥੀਆ ਦਾੜੀ ਹੋਈ ਭੂਰ ॥
ਅਗਹੁ ਨੇੜਾ ਆਇਆ ਪਿਛਾ ਰਹਿਆ ਦੂਰਿ ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਜਮਤਾ ਇਕ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਫ਼ਤ, ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਕਿ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸੰਜਮਤਾ ਇਸ ਦੇ ਕਵਿਤਾ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਵੀ ਸਾਧਾਰਨ ਪੱਧਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਫ਼ਰੀਦ ਕਲਾਤਮਕ ਸਮਰੱਥਾ ਤੇ

ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਸਾਨੀ ਸੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ, ਉਹ ਫ਼ਰੀਦ ਹੈ। ਫ਼ਰੀਦ ਇਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਕਵਿਤਾ ਸ਼ੈਲੀ ਫਰੀਦ ਜੀ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਗੁਣ ਸੀ ਉਹ ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਦਾ ਹਰੇਕ ਪੱਖ ਸੋਤ ਸਿਖ ਦੀ ਪਸ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰੀਦ ਸੁਲੋਗ ਬਹੁਤ ਸਾਧਾਰਨ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਿਖਰ ਹੈ।

ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇ

"ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਫ਼ਰੀਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਹੀ ਰਸ ਦੇ ਰੂਪ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹਰ ਇਕ ਕਾਰਨ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀ ਫ਼ਰੀਦ ਕਵੀ ਉਪਰ ਸਾਂ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਫੈਲਦੀ ਹੈ।"

Experiment

Date :

ਵਿਅੰਗਮਈ ਕਾਵਿ ਤੱਤ →

ਹੀਰ ਵਾਰਿਸ ਵਿੱਚ ਕਵਿ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਮਾਜੀ ਕੁਰਾਹ ਅਤੇ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਤਿੱਖਾ ਕਟਾਖਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਨਾਲ ਵਲੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਤਾਂ ਇਸ ਮੌਤ ਜਿਹ ਨਕਸ਼ਾ ਇੱਕ ਵਿਅੰਗ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਾ ਰਹਿਣਾ ਵਾਰਿਸ ਪੱਖ ਦੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਵਿੱਚ ਕਈ ਥਾਂ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਪੱਧਰਾਂ ਦਾ ਸੁਰਤਾ ਆਦਿ ਜਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਵਿਅੰਗ ਤੇ ਅਨੇਕ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਵਿ ਖੇਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਿਅੰਗ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਮਾਹਿਤਾ ਦਾ ਕਰਦੇ ਪਾਠ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ → ਕਵੀ ਨੇ ਇਹ ਵਿਅੰਗ ਵੱਖਰਿਆਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚੂਚੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।

* ਆਤਮ ਸੰਬੋਧਤ ਸ਼ੈਲੀ →

ਹੀਰ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਆਤਮ ਸੰਬੋਧਤ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਾਰਿਸ ਹੀਰ ਆਪਣੀ ਵਾਰਤਾ ਦਾ ਖੁਦ ਲੇਖਕ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰੋਤਾ ਵੀ ਹੈ

* ਨਾਟਕੀ ਅੰਸ਼ →

ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਥਾਂ ਸ਼ਬਦ ਤੌਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਕਾਵ ਅੰਸ਼ ਹੀਰ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨਾਟਕੀ ਸੁਭਾਅ ਦਿਖ ਸਕਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ → ਜਿਵੇਂ

ਹੀਰ ਦੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਏਕ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਮੂਲ ਦਿਖੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਤੇ ਨੌਕਰ ਜਾਂ ਸੁਭਾਅ ਹੈ, ਉਸ ਦਾਦਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਤੋੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਦੀ ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਪੀੜ੍ਹਨ ਫ਼ਾਰਮੀ ਨੂੰ ਹੀਰ ਸੱਚਿਆਰਤ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆਗਿਆਨ ਦਾ ਹੈ

Sub./Ref.: ________________ Serial No.

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੇਲ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਸਰੂਪ, ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਰਸ ਮਾਨਸਿਕ ਰਚਨਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਦੇਹ ਪਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਚ ਇਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਦਾ ਹੈ,

→ ਅਜੁ ਨ ਸੁਤੀ ਕੰਤ ਸਿਉ ਅੰਗੁ ਮੁੜੇ ਮੁੜਿ ਜਾਇ
ਜਾਇ ਪੁਛਹੁ ਡੋਹਾਗਣੀ ਤੁਮ ਕਿਉ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਇ ॥

ਕਰਕੇ ਆਖੀ ਇਸ ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਗਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਸਿਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ →

ਇਹ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਦੀ ਧੜਕਣ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਧਤ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ →

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਰੂਪਕ, ਉਪਮਾਵਾਂ, ਬਿੰਬ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਸੂਝ ਤੇ ਪਕੜ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

"ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਰੂਪਕਾਂ, ਉਪਮਾਵਾਂ, ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਸੂਝ ਤੇ ਪਕੜ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਜਿਸ ਅਧਿਕ ਕਲਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਰੋਮਾਂਟਿਕਤਾ ਸਿਰਜਣਾ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਜੋੜ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਖੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੂਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ।